

УДК 340.116

Є. Л. Бичковський

**ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО КОМЕНТАРЯ
ЯК ОСОБЛИВОЇ ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДОКТРИНИ**

Постановка завдання. Європейський вектор розвитку нашої держави генерує нові вимоги до підвищення якості організації юридичної практики та механізмів упорядкування суспільних відносин на основі права. Зазначені механізми мають базуватися не тільки на вдосконаленні національного законодавства, але й на реальному розширенні ролі нетипових юридичних джерел у процесах правового впливу. Ідеться про «м'яке право», яке є відображенням глобального права.

Одним із компонентів «м'якого права» є науково-практичний коментар, який є особливою формою вираження юридичної доктрини. Відтак загальнотеоретичне дослідження поняття та ознак науково-практичного коментаря є важливим та актуальним завданням юридичної науки, у рамках якої формуються засади ефективного та якісного втілення у життя права.

Метою статті є встановити поняття та ознаки науково-практичного коментаря як особливої форми вираження юридичної доктрини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями юридичної доктрини та інших джерел права, питаннями природи правового акта займалися такі науковці: С.С. Алексєєв, В.В. Дудченко, М.І. Козюбра, Н.М. Крестовська, Ю.М. Оборотов, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, А.В. Поляков, О.Ф. Скакун, Ю.О. Тихомиров та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж відповісти на питання щодо поняття та сутнісних характеристик науково-практичного коментаря як особливої форми юридичної доктрини, необхідно визначитися, що розуміється під поняттям сучасного права і що таке правовий акт.

І хоча кожне визначення права є «відносним» стосовно часу, рівня розвитку суспільства, домінантної концепції праворозуміння та інших факторів, все ж важливо встановити, які саме особливості є ключовими в аспекті обґрунтування сучасного права.

На думку Ю.М. Оборотова, «сучасне право – це історично сформована, морально обґрунтована і релігійно вивірена, легалізована ціннісна нормативна система, розрахована на всезагальне визнання (легітимацію) і відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, у якій використовуються процедури, формалізовані рішення і державний примус для попередження й вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності» [11, с. 54].

У вказаному визначенні підкреслюється, що право є ціннісно-нормативною системою, яка потребує морального обґрунтування та релігійної вивіреності. Цим твердженням вже закладено більш широке, ніж суто позитивістське, розуміння права, бо одного лише формального визначення компетентного органу, забезпеченого державним примусом, недостатньо для розкриття сутності права.

М.І. Козюбра зазначає, що «первісний генезис права корениться не в державі, а в реальному житті, у природних, невідчужуваних правах людини. Право виникає не одночасно з державою, а передує їй. За певних соціальних передумов воно може існувати без держави і поза державою» [5, с. 35].

У всіх згаданих характеристиках сучасного права ключовим аспектом є природні права і свободи людини. Безумовно, їх вираження у забезпечених державою правових актах є необхідним компонентом правопорядку і законності, але не єдиним можливим шляхом досягнення основної мети права – впорядкування суспільних відносин відповідно до ідеалів свободи і справедливості.

На думку А.Ф. Крижановського, «прагнення сучасної людини до свободи значно перевищує можливості звичних регулятивних механізмів підтримання необхідного для цілісності соціуму балансу між свободою і справедливістю. А правові потреби сучасної людини помітно випереджають розвиток «правової інфраструктури», яка і забезпечує наше правове благополуччя» [9, с. 34].

Аналіз сучасних підходів до розуміння права був би неповним без комунікативного підходу. Право, на думку А.В. Полякова, може розглядатися як явище, інтегральне за своєю природою, як інтерсуб'єктивна соціокультурна реальність у комунікативно-діяльному, ціннісному, семіотичному і психологічному аспектах, і, відповідно, онтологічно інтерпретуватися як феномен, описуватися як багатоедність, що містить як норми, так і правовідносини, як цінності, так і правосвідомість, як правові тексти, так і діяльність із їх інтерпретації та реалізації [12, с. 119].

Поряд із зазначеним, аналізуючи категорію сучасного права, маємо враховувати і процеси глобалізації та інтеграції, а відтак особливу увагу, в рамках предмета нашого дослідження, маємо приділяти такому явищу, як глобальне право.

На думку Ф. Лапорта, глобальне право – це новий вид права, який володіє своїми інституційними складниками, серед яких:

а) нове торгове право (*lex mercatoria*), яке контролює комерційні дії і прагне вийти за рамки держав, установлюючи обов'язки без застосування державного примусу. Стандарти, які тут використовуються, є саморегульовальними через те, що всі учасники зацікавлені в їх дотриманні. Характерна і термінологія для характеристики *lex mercatoria*, така як «беззбройність» та «необов'язковість» права;

б) інституційна модель глобального права пов'язана з таким інститутом, як Світова організація торгівлі.

Учений обґрунтовує, що формується правова сфера, яка не вписується ні в національне, ні в міжнародне право; це ніщо інше як глобальне право, норми якого застосовуються особливими суб'єктами, а межі дії не обмежені державними кордонами. Глобальне право насамперед характеризується як «м'яке право», на відміну від національного права, яке застосовує норми «жорсткого права» з його послідовно проведеною ідеєю «верховенства». Ця м'яка нормативно-правова реальність зумовлена тим, що вона, як правило, походить від недержавних учасників, містить нечіткі і невизначені умови, які постають як необов'язкові, базується на добровільній прихильності і ухваленні, забезпечена неправовими способами примусу [10, с. 42].

Відтак наявність серед юридичних джерел права актів м'якого права (приміром, науково-практичних коментарів), які не мають державного забезпечення та обов'язкового, як у нормативно-правових актів, характеру, є цілком закономірним відображенням сучасного права. Більше того, якщо ми звернемося до історії формування континентальної правової сім'ї, то зможемо знайти багато підтверджень використання, приміром, доктринальних актів у реальному правовому регулюванні.

Наступним важливим кроком до розкриття предмета дослідження є аналіз «правової інфраструктури», насамперед правових актів та інших можливих юридичних джерел формального вираження права. Причому концептуальною ідеєю дослідження є твердження, що право отримує вираження не лише в актах, які мають обов'язковий характер та забезпечені державним примусом.

У юридичній науці до визначення терміна «правовий акт» зверталися чимало дослідників.

Так, С.С. Алексєєв розуміє під правовим актом офіційний письмовий документ, який породжує певні правові наслідки, що створюють юридичні стани, і спрямований на регулювання суспільних відносин [1, с. 256].

М.В. Кравчук розуміє під правовим актом юридичний документ компетентного органу держави, у якому закріплено забезпечуване нею формально визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, що охороняється державною владою від порушень [7, с. 163].

Ю.А. Тихомиров правовим актом називає письмовий документ, що виражає волю уповноваженого суб'єкта права. Юридичний акт – офіційний документ, виданий уповноваженим органом у заздалегідь встановленій формі, який породжує певні правові наслідки, створює юридичні стани і направлений на впорядкування суспільних відносин, відносин у політичному житті, сімейній сфері тощо. Юридичним актом називається також певна частина фактів юридичних, тобто тих правомірних дій суб'єктів права, які вчиняються з наміром створювати (припиняти, змінювати) конкретні правовідносини [13, с. 17].

На думку Н.М. Крестовської, правові акти – це прийняті в офіційно визнаній формі акти суб'єктів права, що мають юридичне значення. Учена виділяє такі ознаки правових актів:

- мають соціально-регулятивний характер, тобто регламентують поведінку адресатів (невизначеного кола осіб або конкретної особи);
 - мають активний, вольовий, свідомий характер;
 - спричиняють певні юридичні наслідки, оскільки впливають на права й обов'язки суб'єктів, які уклали правовий акт або яким адресований акт;
 - мають певну втілену форму (закон, розпорядження, договір, вирок тощо).
- Найчастіше правові акти мають документальне оформлення. У багатьох випадках документальна форма правового акта є єдиною можливою (наприклад, наказ про прийняття на роботу). Але при цьому не виключаються усна і конклюдентна (мовчазна) форми правових актів (особливо в цивільному праві, де більшість правочинів здійснюються усно);
- підтримуються силою державного примусу [8, с. 556].

Відповідно, можемо стверджувати, що правовий акт є формою вираження юридично значущого припису. Видова характеристика правових актів відображає їх різноманітність та предметну спрямованість.

Враховуючи зазначені положення, для встановлення поняття та ознак науково-практичного коментаря як самостійного акта юридичної доктрини, нам необхідно проаналізувати правову природу науково-практичного коментаря.

Науково-практичний коментар є різновидом доктринального акта. Він містить узгодженні погляди та концептуальні висновки щодо сутності та порядку втілення у життя письмових правових актів. Формальне вираження науково-практичний коментар отримує у письмовому документі, який має власну структуру, особливості структури матеріалу та цільове призначення.

Видання науково-практичного коментаря здійснюється спеціальними суб'єктами (носіями доктринальної, професійної та компетентної правосвідомості). Пріоритетними суб'єктами створення доктринальних актів є, безумовно, юристи-науковці, але не варто виключати із цього процесу й носіїв професійної (юристи-практики) та компетентної (представники неюридичних професій, діяльність яких прямо пов'язана із правом, наприклад, аудитори, військові офіцери тощо) правосвідомості. Процедура прийняття науково-практичного коментаря не має жорсткої регламентації, але вона має відповідати загальним положенням законодавства та мати певний рівень науковості. Науково-практичний коментар не має офіційного характеру, але ключовим аспектом його широкого застосування є авторитетність у юридичній (науковій та практичній) сфері суб'єктів його створення.

Цільова орієнтація науково-практичного коментаря розрахована на розкриття сутності букви і духу закону, розроблення найефективнішої моделі втілення у життя правових приписів та встановлення зв'язку коментованої норми з іншими правовими актами. Науково-практичний коментар виражає волю суб'єкта його створення щодо способів розбудови методологічної моделі застосування права та роз'яснює волю держави стосовно врегульованих відносин.

Науково-практичний коментар не має обов'язкового характеру, лише рекомендаційний, але ступінь його затребуваності та активного використання широким колом суб'єктів, насамперед суб'єктів правозастосування, указують на значну затребуваність суспільства в наявності зазначених актів.

Науково-практичний коментар має залежний від письмових правових актів характер як щодо форми і змісту (будь-який документ не може суперечити положенню позитивного права), так і щодо своєї функціональної спрямованості (лише правові акти є його об'єктом).

Науково-практичний коментар є ланкою у правовому ланцюзі «правосвідомість – правові потреби – правотворчість – правореалізація – юридичні дії», оскільки встановлює реальний зв'язок між текстом нормативно-правових актів і юридичною практикою, з одного боку, та є підґрунтям нормотворчої діяльності, з іншого.

Науково-практичний коментар є особливим видом юридичної доктрини та має чітко виражений прикладний характер. Коментарі правових актів розкривають значення правових норм, здійснюють наукове роз'яснення наявних положень та

аналізують правозастосовну практику. Для визнання коментаря методологічною засадою використання законів велике значення має особистість його автора та підтримка обґрунтованих ним положень науковою спільнотою.

У зазначеному аспекті цілком слушним є зауваження А.В. Полякова, що «завдяки інтерпретації відбувається узгодження справедливості і формальності права» [12, с. 179].

Фактично в рамках науково-практичного коментаря ми отримуємо можливість наочно встановити грані співвідношення справедливості і формальності, визначити, наскільки вдалося правотворцю виразити в тексті свою волю та наскільки вона відповідає вимогам і потребам суспільства.

Охарактеризовані положення вказують на підвищення ролі правової доктрини та її актів у системі юридичних джерел права. Підтримка належного двостороннього зв'язку між правотворчістю, теорією та практикою, безперечно, слугуватиме зміцненню стабільності системи джерел права.

Враховуючи зазначені характеристики, можемо стверджувати, що науково-практичний коментар є різновидом доктринального акта, що містить узгоджені наукові погляди та концептуальні висновки вчених та/або практиків правової сфери щодо сутності письмових правових актів, порядку їх втілення у життя та зв'язку з іншими актами.

Відповідно, можемо визначити, що об'єктом науково-практичного коментаря є письмовий правовий акт. Причому письмовий правовий акт – це не тільки те, на що спрямована діяльність суб'єкта наукового коментування, це й те, відповідно до чого така діяльність має здійснюватися, щонайменше не суперечити.

Безумовно, науково-практичний коментар має залежний характер стосовно письмового правового акта, але виникає питання, чи є такий коментар самостійним правовим актом?

Аналізуючи співвідношення науково-практичного коментаря як особливого виду доктринальних актів із письмовими правовими актами, можемо дійти таких висновків.

Усі без винятку доктринальні форми права відрізняються від нормативно-правових актів. Але, незважаючи на активну правотворчу практику їх використання, на сьогодні можемо говорити лише про допоміжний характер правової доктрини в механізмі правового регулювання.

Це пов'язано з тим, що науково-практичний коментар не має загальнообов'язкового характеру. Також відсутні й нормативно встановлені вимоги щодо порядку й форми його прийняття. Відповідно, науково-практичний коментар не породжує юридичних наслідків. Забезпечення дії та використання науково-практичного коментаря засновано на авторитеті його автора і не має прямої підтримки з боку держави.

Зазначене не зменшує ролі науково-практичного коментаря у правовому впливі на суспільство, лише підкреслює нетиповість цього специфічного юридичного джерела права, джерела, яке несе в собі певну ідею: «Обґрунтування зрозумілого та такого, що відповідає духу і принципам права, порядку застосування «букви закону» має здійснювати фахівець найвищого рівня».

На сьогодні науково-практичний коментар не має прямого механізму реалізації положень, які в ньому містяться, але завдяки втіленню в інші форми вираження права (приміром, судові рішення) може слугувати правовим базисом для вирішення юридичних справ. Це опосередковане входження окремих доктринальних форм у чинне право, яке дозволяє розширити коло правотворчих чинників та розуміння джерел права.

Відтак можемо стверджувати, що науково-практичний коментар не є самостійним письмовим правовим актом, але, безумовно, є одним із юридичних джерел права та, відповідно, юридичним текстом – науково обґрунтованими приписами щодо порядку регулювання суспільних відносин або визначення окремих положень, які засновані на ідеї і принципах права та отримують вираження у тексті.

У такому аспекті варто зазначити, що використання терміна «юридичний текст» є цілком обґрунтованим із позиції як юридичної лінгвістики, так і теорії права.

Згідно з енциклопедичними джерелами, юридичний текст – це відтворений письмово документ, пов'язаний із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням [2, с. 1644].

На думку С.П. Костя, юридичний текст – це письмово відображений документ, у якому зафіксовано відомості, пов'язані із законодавчими нормами, їх практичним використанням [6, с. 64].

Як у першому, так і у другому визначенні бачимо, що юридичний текст – це документ, пов'язаний із законодавством та його практичним використанням. Відтак, враховуючи викладені положення, розуміння науково-практичного коментаря як юридичного тексту є цілком доцільним та обґрунтованим.

Але треба враховувати ще один аспект. Від юридичного тексту варто відрізнити правовий текст, який є ширшим за своїм об'ємом та відображає сам процес правової комунікації. Так, С.Б. Карвацька зазначає, що текст права – це не продукт діяльності законодавця або правозастосування, не результат прочитання тлумачення і не тільки завершальний сенс тексту, а сам пошук сенсу права як постійна діяльність із прояву ефекту права в дискурсі. Правовий текст як одиниця спілкування являє собою систему комунікативно-пізнавальних елементів, що функціонально, тобто для певної конкретної мети спілкування, об'єднані у замкнену ієрархічно організовану, змістову структуру загальною концентрацією чи задумом спілкування [4, с. 31].

З указаними висновками доцільно погодитися, бо процеси правової комунікації дійсно мають відмінність від актів та текстів, у яких закріплюються результати такої комунікації.

Правовий текст може бути інтерпретований як комунікативно-пізнавальна одиниця, без якої право існувати не може. Право у цьому аспекті постає як порядок комунікативних відносин, що виникає на основі нормативно-правової інтерпретації різних правових текстів (які мають як вербальний, так і невербальний характер [3, с. 62].

З погляду комунікативної теорії право постає як порядок комунікативних відносин, що виникає на основі нормативно-правової інтерпретації різних правових

текстів. Безумовно, цим право себе не вичерпує, але завдяки вказаним положенням отримує додаткове обґрунтування свого соціального призначення.

Тим не менше, саме завдяки комунікативному підходу до розуміння права отримуємо необхідний інструментарій для обґрунтування науково-практичного коментаря як особливого юридичного тексту, форми вираження юридичної доктрини, а відповідно, і самостійного юридичного джерела права.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє нам зробити висновок, що під науково-практичним коментарем варто розуміти юридичний текст, який є формою вираження юридичної доктрини та містить узгоджені наукові погляди та концептуальні висновки вчених та/або практиків правової сфери щодо сутності письмових правових актів, порядку їх втілення у життя та зв'язку з іншими актами.

До ознак науково-практичного коментаря належать:

- це різновид доктринального акта;
- отримує формальне вираження у вигляді юридичного тексту;
- містить узгоджені погляди та концептуальні висновки щодо сутності та порядку втілення у життя письмових правових актів;
- суб'єктами створення є носії доктринальної, професійної та компетентної правосвідомості;
- ключовим аспектом широкого застосування є авторитетність у юридичній (науковій та практичній) сфері суб'єктів його створення;
- об'єктом науково-практичного коментаря є письмові правові акти;
- процедура прийняття не має жорсткої регламентації, але вона має відповідати загальним положенням законодавства та мати певний рівень науковості;
- не має обов'язкового характеру, лише рекомендаційний, але ступінь його активного використання широким колом суб'єктів, насамперед суб'єктів правозастосування, указує на значну затребуваність суспільства у наявності зазначених актів;
- цільова орієнтація розрахована на розкриття сутності букви і духу закону, розроблення найефективнішої моделі втілення у життя правових приписів та встановлення зв'язку коментованої норми з іншими правовими актами;
- виражає волю суб'єкта його створення щодо способів розбудови методологічної моделі застосування права та роз'яснює волю держави стосовно врегульованих відносин;
- встановлює реальний зв'язок між текстом нормативно-правових актів і юридичною практикою, з одного боку, та є підґрунтям нормотворчої діяльності, з іншого.

Література

1. Алексеев С.С. Проблемы теории права : [курс лекций] : в 2 т. / С.С. Алексеев. – Свердловск : Свердловский юрид. ин-т, 1972–1973. – Т. 2. – 1973. – 256 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
3. Дризде Т.М. Социокультурная коммуникация: текст и диалог в семиосоциопсихологии / Т.М. Дризде // Социокультурное пространство диалога. – М., 1999. – С. 60–69.
4. Карвацька С.Б. Правовий текст як акт правової комунікації / С.Б. Карвацька // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. – Вип. 714 : Правознавство. – Чернівці : ЧНУ, 2013. – С. 28–32.

5. Козюбра М.І. Загальнотеоретичне правознавство: стан та перспективи / М.І. Козюбра // Право України. – 2010. – № 1. – С. 32–43.
6. Кость С.П. Правовий текст як соціально-мовленнєве явище комунікації / С.П. Кость // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справа. Серія юридична. – 2014. – Вип. 3. – С. 323–330.
7. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти) : [навчальний посібник] / М.В. Кравчук. – К. : Атіка, 2003. – 288 с.
8. Крестовська Н.М. Теорія держави і права. Практикум. Тести : [підручник] / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.
9. Крижановський А.Ф. Сучасний правопорядок: контури теорії / А.Ф. Крижановський // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 49. – О. : Юридична література, 2009. – С. 33–40.
10. Лапорта Ф. Глобалізація и верховенство права. Некоторые сомнения вестфальца / Ф. Лапорта // Проблеми філософії права. – 2006–2007. – Т. 4–5. – С. 40–49.
11. Оборотов Ю.М. Праворозуміння як аксіологічне начало (постулат права) / Ю.М. Оборотов // Право України. – 2010. – № 4. – С. 49–55.
12. Поляков А.В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : [учебное издание] / А.В. Поляков. – СПб. : ИД СПб. гос. ун-та, 2004. – 864 с.
13. Тихомиров Ю.А. Правовые акты : [учеб.-практ. и справ. пособие] / Ю.А. Тихомиров, И.В. Колтевская. – М. : Юринформцентр, 1999. – 381 с.

Анотація

Бычковский С. Л. Понятия та ознаки науково-практичного коментаря як особливої форми вираження юридичної доктрини. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню поняття та ознак науково-практичного коментаря як особливої форми вираження юридичної доктрини. Розкрито особливості співвідношення між науково-практичним коментарем та правовими актами. Встановлено соціальну роль науково-практичного коментаря та його вихідні характеристики.

Ключові слова: сучасне право, джерела права, правовий акт, юридичний текст, юридична доктрина, науково-практичний коментар.

Аннотация

Бычковский Е. Л. Понятие и признаки научно-практического комментария как особой формы выражения юридической доктрины. – Статья.

Статья посвящена исследованию понятия и признаков научно-практического комментария как особой формы выражения юридической доктрины. Раскрыты особенности соотношения между научно-практическим комментарием и правовыми актами. Установлена социальная роль научно-практического комментария и его выходные характеристики.

Ключевые слова: современное право, источники права, правовой акт, юридический текст, юридическая доктрина, научно-практический комментарий.

Summary

Bychkovskiy Ye. L. Definition and signs of science-practical comment as a special form of legal doctrine. – Article.

The article is devoted to the study of the concept and features of science-practical comment as a special form of expression of legal doctrine. The peculiarities of the relationship between the science-practical comment and legal acts are revealed. The social role of the science-practical comment and its initial characteristics are established.

Key words: modern law, sources of law, legal act, legal text, legal doctrine, science-practical comment.